

Searching for the Hidden Author: Do *Ta'dīb al-Rijāl* and *Ma'āyib al-Rijāl* Share the Same Writer?

Abbas Ashiri Livesi¹
Hamed Mehdi²

Abstract

This study examines and compares two treatises—*Ta'dīb al-Rijāl* and *Ma'āyib al-Rijāl*—both written in response to *Ta'dīb al-Niswān* during the Qajar era. The primary aim is to identify the anonymous author of *Ta'dīb al-Rijāl* and to evaluate the hypothesis that it was written by Bibi Khanum Astarabadi, the known author of *Ma'āyib al-Rijāl*. The methodology employs stylistic analysis augmented by artificial intelligence and natural language processing algorithms across three levels: lexical, syntactic, and discursive. The findings indicate that, despite certain similarities in tone and discourse, there are significant differences in authorial persona, sentiment patterns, and writing style. *Ta'dīb al-Rijāl* adopts a calm and empathetic tone, emphasizing individual reform, whereas *Ma'āyib al-Rijāl* exhibits a critical and protest-oriented tone aimed at broader social reform. Analyses of hapax legomena and syntactic structures further highlight substantial distinctions. Although the corpus belongs to a shared genre and discursive tradition, the overall results reveal two distinct textual worlds and divergent approaches to social critique. Ultimately, the notable stylistic differences lead to the rejection of the hypothesis that both treatises were authored by the same individual.

Keywords: Qajar literature; *Ta'dīb al-Rijāl* and *Ma'āyib al-Rijāl*; stylistics; stylometry; hidden authorship.

Received: 24 April 2025 ∴ Revised: 14 October 2025
Accepted: 19 January 2026 ∴ Published Online: 26 January 2026

1. M.A. Graduate, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran. (Corresponding Author)
E-mail: ab.ashiri@yahoo.com <https://orcid.org/0009-0001-3361-2623>
2. B.Sc. Graduate in Computer Engineering, Payame Noor University of Dezful, Dezful, Iran.
E-mail: hamedmehdi.official@gmail.com <https://orcid.org/0009-0008-1434-3860>

How to cite this article:

Ashiri Livesi, A., & Mehdi, H (2025). Searching for the hidden author: Do *Ta'dīb al-Rijāl* and *Ma'āyib al-Rijāl* share the same writer?. *New Literary Studies*, 58(3), 33-67.
<https://doi.org/10.22067/jls.2026.93153.1701>

Extended Abstract

Introduction

During the Qajar period Persian society experienced major social and cultural changes especially in gender debates. Advisory treatises emerged that challenged patriarchal norms. The most controversial was *Ta'dīb al-Niswān* (Admonition of Women) which provoked responses defending women and criticising male conduct. Two prominent examples are the anonymous *Ta'dīb al-Rijāl* (Admonition of Men) and *Ma'āyib al-Rijāl* (Vices of Men) by Bibi Khanum Astarabadi. Both were direct replies to *Ta'dīb al-Niswān* written amid shifting gender relations under Nasser al-Din Shah. They tackle similar male vices including gambling opium addiction infidelity and neglect of family duties while amplifying women's voices in a male-dominated literary field and highlighting tension between tradition and calls for equity.

This study explores whether *Ta'dīb al-Rijāl* was also written by Astarabadi based on their close timing shared female viewpoint and opposition to patriarchal advice. Earlier observations noted surface similarities in tone and themes but no systematic stylistic analysis existed. To fill this gap the research uses computational stylometry employing statistical and machine-learning methods for authorship identification. Stylometry relies on unconscious linguistic patterns that remain consistent across an author's works regardless of topic or genre thus helping resolve anonymous authorship in historical texts.

The study addresses two key questions: which stylistic features suggest single authorship and which separate the texts refuting it? By combining digital tools with close reading, it seeks to advance Persian literary scholarship, show the value of computational methods for complex historical material and place the treatises in the wider Qajar gender reform movement where women contested male prescriptive writing and contributed to early modernist and feminist ideas in Persian prose.

Methodology

A mixed-method approach combined qualitative close reading with quantitative computational analysis using natural language processing and digital tools alongside traditional study. The corpus consists of the full texts of *Ta'dīb al-Rijāl* and *Ma'āyib al-Rijāl*.

Analysis occurred at three levels: lexical (word choice patterns) syntactic (sentence structure) and discursive (tone and emotion). Preprocessing used Python

to segment sentences tokenise words and divide texts evenly. Advanced models generated embeddings for personality sentiment and word pairings with qualitative checks for themes and tone.

Personality profiling applied Myers-Briggs typology seeking signs of introversion/ extraversion intuition/ sensing feeling/thinking and judging/perceiving. Sentiment analysis explored nuances beyond basic polarity such as empathy versus indignation. Tone mapping identified recurring categories and overlap. Lexically focus was on unique words (hapax legomena) and their emotional weight. Syntactically collocations plural forms pronouns and question structures were examined.

Multiple configurations were tested to build reliability given the small corpus size. Multi-level integration proved stronger than single dimensions.

Results

The analysis revealed surface similarities but deeper differences. Shared elements include criticism of male flaws adherence to the advisory genre and frequent use of *bichāre* (wretched) to express sympathy toward vulnerable women or dependents.

Differences prevail. *Ta'dīb al-Rijāl* shows introverted intuitive feeling and judging traits: self-reflection personal ethics conciliatory tone and focus on inner moral growth. *Ma'āyib al-Rijāl* displays extraverted intuitive thinking and judging features: outward activism logic systemic critique and demands for justice.

Emotional tone diverges: *Ta'dīb al-Rijāl* emphasises empathy calm hope forgiveness and reform via understanding while *Ma'āyib al-Rijāl* conveys despair grievance protest and societal accountability. Tonal overlap is limited quiet humility in the first assertive satire in the second.

Lexically *Ta'dīb al-Rijāl* balances positive and negative unique terms stressing virtues like patience loyalty and comprehension for personal growth. *Ma'āyib al-Rijāl* is heavily negative targeting vices such as prostitution oppression deceit and injustice plus legal terms like law equity and rights. Syntactically both use *bichāre* compassionately but companions differ innocence guidance redemption in *Ta'dīb al-Rijāl* condemnation in *Ma'āyib al-Rijāl*. The latter uniquely employs collective nouns like *tāyefe* for men (distancing) and pluralised pronouns. Questions are logical and guiding in *Ta'dīb al-Rijāl* rhetorical and emphatic in *Ma'āyib al-Rijāl*.

Tone fluctuations and stylistic markers indicate two distinct authorial voices despite shared discourse.

Discussion and Conclusion

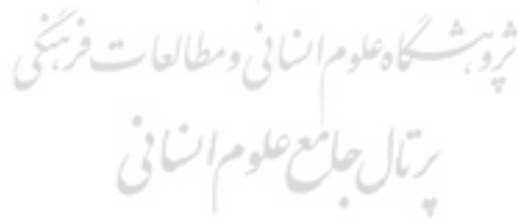
Evidence across lexical syntactic and discursive levels rejects shared authorship. Both works challenge patriarchy and advocate reform yet their styles differ sharply: *Ta'dīb al-Rijāl* seeks reconciliation personal morality and gradual change through restrained empathetic prose while *Ma'āyib al-Rijāl* promotes confrontation logic and structural reform via bold protesting rhetoric.

Profound mismatches in personality emotion and unconscious habits rule out deliberate variation or imitation. Instead, the treatises reflect complementary strands of Qajar women's activism one reflective and harmony-oriented the other assertive and transformative.

The study demonstrates computational stylometry's strength for historical Persian authorship questions where traditional methods falter amid ideological complexity. It provides new insight into Qajar gender debates revealing diverse early feminist strategies in prose and supports wider use of digital humanities in non-Western traditions. Applying the method to larger women's corpora could further clarify evolving feminist voices and resistance forms.

Keywords

Qajar-era literature, *Ta'dīb al-Rijāl*, *Ma'āyib al-Rijāl*, stylistics, stylometry, hidden authorship.

DOI: <https://doi.org/10.22067/jls.2026.93153.1701>

شاپای چاپی: ۸۱۷۱-۳۰۶۰ | شاپای الکترونیکی: ۲۷۸۳-۲۵۲۸

نشریه علمی جستارهای نوین ادبی، شماره ۲۳۰، پیاپی ۱۴۰۴، صص ۳۳-۶۷
مقاله پژوهشی

ارسال: ۱۴۰۴/۰۷/۲۳؛ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۰۴؛ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۲۹؛ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۱۱/۰۶

جستجوی نویسنده پنهان! آیا رساله تأدیبات الرجال و معایب الرجال یک نویسنده دارد؟

عباس عشیری لیوسی^۱
حامد مهدی^۲

چکیده

این پژوهش به بررسی و مقایسه دو رساله تأدیبات الرجال و معایب الرجال می‌پردازد که در پاسخ به رساله تأدیبات النسوان در دوره قاجار نگاشته شده‌اند. هدف اصلی، تعیین هویت نویسنده مجهول تأدیبات الرجال و بررسی فرضیه نگارش آن به قلم بی‌بی خانم استرآبادی، نویسنده معایب الرجال است. روش پژوهش، تحلیل سبک‌شناختی با استفاده از هوش مصنوعی و الگوریتم‌های پردازش زبان طبیعی، در سه لایه واژگانی، نحوی و گفتمانی است. یافته‌ها نشان می‌دهد که علیرغم وجود شباهت‌هایی در لحن و گفتمان، تفاوت‌های قابل توجهی در تیپ شخصیتی، تحلیل احساسات و سبک نوشتاری نویسندگان وجود دارد. تأدیبات الرجال لحنی آرام و همدلانه دارد و بر اصلاح فردی تأکید می‌کند؛ در حالی که معایب الرجال لحنی انتقادی و اعتراضی داشته و به دنبال اصلاحات اجتماعی است. بررسی واژگان تک‌بسامد و ساختارهای نحوی نیز تفاوت‌های قابل توجهی را نشان می‌دهد. اگرچه پیکره پژوهش ذیل ژانری واحد و گفتمانی یکسان قرار دارد اما مجموع یافته‌های پژوهش، نمایانگر دو جهان متنی متفاوت و دورویکرد مجزا در اصلاح جامعه هستند. در نهایت، با توجه به تفاوت‌های موجود در سبک نوشتاری، فرضیه یکسان بودن نویسندگان هر دو رساله رد می‌شود.

کلیدواژه: ادبیات دوره قاجار، تأدیبات الرجال و معایب الرجال، سبک‌شناسی، سبک‌سنجی، هویت پنهان.

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران. (نویسنده مسئول)

E-mail: ab.ashiri@yahoo.com

<https://orcid.org/0009-0001-3361-2623>

۲. دانش‌آموخته کارشناسی مهندسی کامپیوتر دانشگاه پیام نور، دزفول، ایران.

E-mail: hamedmehdi.official@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-1434-3860>

ارجاع به این مقاله:

عشیری لیوسی، ع. و مهدی، ح. (۱۴۰۴). جستجوی نویسنده پنهان! آیا رساله تأدیبات الرجال و معایب الرجال یک نویسنده دارد؟. *جستارهای نوین ادبی*، ۲۵۸(۲)، ۳۳-۶۷. <https://doi.org/10.22067/jls.2026.93153.1701>

۱. مقدمه

از جمله حوزه‌های بررسی سبک، مبتنی بر رویکردهای آماری و رایانه‌ای، سبک‌سنجی^۱ است. اساس کار سبک‌سنجی این است که «هر کاربر زبان، عادت‌های زبانی ویژه‌ای دارد که ناخودآگاه و به شکل الگوهای مشخصی در زبان وی آشکار می‌شوند [...] از آنجاکه مؤلف بر انتخاب‌های ناخودآگاه خویش کنترلی ندارد، در تمام آثار وی می‌توان ردپای آن عادت‌های زبانی را دنبال کرد» (فتوحی، ۱۳۹۲، ص. ۱۷۳). از مهم‌ترین کاربردهای سبک‌سنجی در مطالعات ادبی می‌توان به «۱. تحقیقات دادگاهی، ۲. شناسایی مؤلف گمنام، ۳. شناخت دگرگونی‌های تاریخی زبان، ۴. تشخیص سرقت ادبی، ۵. رده‌بندی گونه‌های ادبی» اشاره کرد (فتوحی، ۱۳۹۲، صص. ۱۷۴-۱۷۵).

شناسایی نویسندگان گمنام متن‌های مجهول‌المؤلف در مقام یکی از مهم‌ترین کاربردهای سبک‌سنجی «ادعا می‌کند که [...] نویسنده X متن Y را نوشته است» (Hockey, 2000, p. 104). این مطالعات خود در چهار دسته اصلی قرار می‌گیرند: «۱. متنی مجهول‌المؤلف که درباره نویسنده آن نظر مشخصی وجود ندارد؛ ۲. متنی مجهول‌المؤلف با دو، سه یا چند مؤلف انگشت‌شمار احتمالی؛ ۳. متنی مجهول‌المؤلف که محصول فعالیت مشترک است؛ ۴. متنی مجهول‌المؤلف با یک نویسنده احتمالی» (رادمن، ۱۳۹۹، ص. ۵۸۹). به عبارتی، هدف غایی چنین فعالیت‌شناسایی نویسنده یک متن است که برای این منظور، یک یا تعدادی متن با نویسندگان معلوم با یک یا تعدادی متن با نویسندگان مجهول، جهت شناسایی نویسنده هر متن، مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد؛ بنابراین، تمرکز اصلی این فعالیت بر «تعیین ویژگی‌های متونی است که حاوی اطلاعات سبکی نویسنده هستند [...] و انتظار می‌رود که بر اساس ویژگی‌های سبکی هر نویسنده و همبسته‌های متنی آن، نویسنده‌های متون مختلف شناسایی شوند و به متن موردنظر تخصیص یابند»^۲ (میرزایی، ۱۴۰۰، ص. ۱۰۰).

۲. بیان مسأله

در دوره قاجار و عصر ناصرالدین‌شاه (۱۲۶۴-۱۳۱۳ ق) در پی وقوع تغییرات بنیادین در فضای فکری جامعه

1. Stylometry

2. Authorship attribution

شاهزاده‌ای درباری (خانلر میرزا^۱) رساله تأدیبات النسوان^۲ را در الگوی رفتاری «زن نیکو» نگاشت؛ اما به دلیل تغییرات فرهنگی و اجتماعی؛ این رساله با واکنش‌هایی مواجه شد که نخست از سوی خود مردان و رساله‌ای منظوم با عنوان مرد و آداب مردی (۱۳۰۴ ق) از «امیر اصلان» بود. این رساله در دو باب به انتقاد از رفتارهای نادرست مردان در ارتباط با زنان و نکوهش عادات مغایر اخلاق از سوی مردان همچون قماربازی، شراب‌خواری، اعتیاد و لواط پرداخته است^۳؛ اما تأدیبات النسوان از سوی زنان نیز با پاسخ‌هایی تند روبه‌رو شد. چنان‌که، نخست رساله‌ای با عنوان تأدیبات الرجال (بی‌تا) توسط نویسنده‌ای مجهول نگاشته شد (فتحعلی زاده و آقا بالا زاده، ۱۳۹۶، صص. ۱۵). پس از آن باید از رساله معایب الرجال بی‌بی‌خانم استرآبادی (۱۳۱۳ ق) یاد کرد (استرآبادی، ۱۹۹۳، صص. ۴۵-۹۴). این رساله‌ها به صورتی کنش‌گرانه سعی در پاسخ به انتقادات تأدیبات النسوان دارند.

این پژوهش با تکیه بر زمینه مشترک نگارش رساله‌ها که پاسخی به رساله تأدیبات النسوان است، نزدیکی زمان نگارش آن‌ها، جنسیت مشترک نویسندگان و موضع‌گیری‌های نزدیک به هم نویسندگان؛ بر این فرض است که نویسنده مجهول رساله تأدیبات الرجال همان نویسنده معایب الرجال یعنی بی‌بی‌خانم استرآبادی است. از این رو، پژوهندگان با تحلیل سبک نوشتاری رساله‌ها در پی رسیدن به پاسخی اقناع‌کننده برای فرضیه خود هستند. لذا پرسش اصلی و پرسش‌های فرعی این پژوهش عبارت است از:

- کدام هنجارهای سبکی به‌مثابه وجه ایجابی در انتساب رساله‌ها به یک نویسنده واحد (بی‌بی‌خانم استرآبادی) عمل می‌کند؟

- کدام مختصات سبکی به‌مثابه وجه تمایز رساله‌های موردنظر و رد انتساب آن‌ها به یک نویسنده واحد (بی‌بی‌خانم استرآبادی) ایفای نقش می‌کند؟

۳. روش‌شناسی پژوهش

پژوهندگان طیف وسیعی از ابزارهای رایانه‌ای را برای سبک‌سنجی استفاده می‌کنند. استفاده از نرم‌افزارهای پیکره‌ای واژه‌یاب، تحلیل آماری و کیفی، استفاده از زبان‌های برنامه‌نویسی و ابزارهای مبتنی بر هوش مصنوعی از این دست

۱. فرزند عباس میرزا نایب السلطنه بوده است. (فتحعلی زاده و آقا بالا زاده، ۱۳۹۶، صص. ۱۳)

۲. آن شخص که این کتاب [تدیبات النسوان] گفت از خود نگفت، مرحوم خانلر میرزا احتشام‌الدوله گفته بود (تادیبات الرجال، ۱۳۹۶، صص. ۶۱).

۳. امیراصلان، ۱۳۹۶، صص. ۷۱-۷۶

هستند؛ بنابراین، جهت انجام پژوهش‌های سبک‌سنجی امکانات متفاوتی وجود دارد که هر پژوهنده‌ای متناسب با توانایی‌های فردی دست به انتخاب می‌زند.

بیکره پژوهش در سه لایه واژگانی، نحوی و گفتمانی با استفاده از ابزارهای هوش مصنوعی به‌ویژه پایتون مورد تحلیل قرار گرفت. فرایند پژوهش نیز مبتنی بر استفاده از الگوریتم‌های پردازش زبان طبیعی (NLP) و BERT، CRAFT، TEAST، TRoberta و DistilBE است. از نرم‌افزار تحلیل کیفی MAXQDA نیز استفاده شد. فرایند پژوهش شامل سه مرحله پیش‌پردازش (pre-processing)، پردازش (Processing) و بهینه‌سازی پس از پردازش (Post-Process Optimization) است. در مرحله پیش‌پردازش به نرمال‌سازی متن‌ها پرداخته شد که شامل جمله‌بندی، تفکیک و جداسازی واژگان (tokenization) و تقسیم متن‌ها به چند بخش مساوی جهت پردازش جداگانه و استخراج بهتر نتایج و مصورسازی آن‌ها است. در مرحله پردازش، بر اساس الگوریتم‌های مذکور، اقدام به تجزیه و تحلیل بخش‌های تقسیم شده کردیم و در مرحله پایانی، پس از پردازش داده‌ها با استفاده از روش بهینه‌سازی، سعی در بهبود خروجی‌ها شد تا نتایج از ثبات بیشتر برخوردار شوند.

۴. پیشینه پژوهش

مطالعات سبک‌سنجی و تشخیص هویت نویسندگان با استفاده از روش‌های ماشینی در زبان فارسی نزدیک به دو دهه سابقه دارد. از نخستین تلاش‌ها، مقاله «سبک‌سنجی نقد و بررسی شیوه آماری کیوسام در انتساب یک اثر» است (باحقی و ایزانلو، ۱۳۸۵)؛ که مبتنی بر روش‌های کمی است. فرهمندپور (۱۳۹۰) پایان‌نامه خود را با عنوان «طراحی و پیاده‌سازی یک سیستم هوشمند تشخیص هویت بر اساس سبک نوشتاری فارسی» نگاشت که علاوه بر طراحی و پیاده‌سازی سیستم تشخیص هویت؛ مطالعه‌ای بر روی مقایسه روش‌های یادگیری ماشین است. مسیبی جویباری نیز در (۲۰۱۷) از پایان‌نامه خود با نام «تعیین مؤلف تایمون آتنی، هنری ششم و پریکلس، شاهزاده تایلر شکسپیر به روش سبک‌شناسی کمی (استایلومتری)» دفاع کرد. همچنین گلشانی (۱۳۹۵) در طرحی پژوهشی به امکان تفکیک متون متعلق به یک نویسنده از متون دیگر با استفاده از واژه‌های دستوری زبان فارسی پرداخته است. نظری در (۱۳۹۷) مقاله «سازوکارهای سبک‌شناسی آماری در سبک‌سنجی نقد کتاب فی النص الأدبی؛ دراسة أسلوبية إحصائية» را نوشت که در آن اثر مذکور را از دو منظر شکلی و محتوایی مورد بررسی قرار داده است. همچنین در پایان‌نامه «روش ترکیبی بر پایه وزن‌دهی و الگوریتم رتبه‌بندی متون برای تشخیص نویسنده متون» توسط ارض‌پیما (۱۳۹۸) به نگارش درآمد و هدف از آن ارائه روش پیشنهادی شناسایی نویسندگان متون الکترونیکی است. قرهی قهی نیز در پایان‌نامه

خود (۱۴۰۰) با موضوع «شناسایی مؤلف در شعر فارسی با استفاده از شبکه‌های عصبی»، سعی در ارائه روشی بر پایه شبکه‌های عمیق برای تعیین مؤلف اشعار فارسی کرده است. سلطان‌زاده (۱۴۰۲) نیز رساله خود را با هدف محک زدن میزان کارایی روش محاسبه بسامد واژگان دستوری با روش دستور نقش‌گرای نظام‌مند و نیز کارایی واژگان محتوایی در تشخیص خودکار هویت نویسنده متن نوشت.

چنان‌که می‌بینیم، رویکرد غالب پژوهش‌ها چه در نظر و چه در عمل بر مؤلفه‌های کمی و فراوانی‌ها تمرکز دارد که تکیه بر آن‌ها در پیکره‌های کوچک نتیجه ملموسی ندارد. با وجود این، رویکرد اصلی این پژوهش برای رسیدن به نتیجه بهتر کیفی است. همچنین جز اندک پژوهش‌هایی که به بررسی روش‌های مختلف برای تعیین نویسنده متون پرداخته‌اند؛ اغلب پژوهش‌ها بر مبنای یک روش پیش می‌روند که نتایج حاصل شده از آن‌ها پایایی لازم را ندارد. از این‌رو، پژوهندگان این تحقیق برای رسیدن به حداکثر ضریب موفقیت سناریوهای مختلفی را طراحی و اجرا کرده‌اند.

۱. تیپ شخصیتی

تعیین تیپ شخصیتی نویسندگان علاوه بر شناخت ویژگی‌های روحی نویسندگان که باعث مشخص شدن گوشه‌ای از تشابه یا عدم تشابه میان رساله‌ها می‌گردد به‌مثابه شاخصی بنیادین برای فهم احساسات، لحن و درک جهان متنی رساله‌ها به شمار می‌آید. تحلیل تیپ شخصیتی نویسندگان بر مبنای چهار مقیاس دو قطبی (MBTI¹) (درون‌گرا [I]، برون‌گرا [E]^۲)، (شهودی [N]، حسی [S]^۳)، (احساسی [F]، منطقی [T]^۴) و (ادراکی [P]، قضاوتی [J]^۵) است که به هر قطب یک ترجیح شخصیتی گفته می‌شود. در ادامه با ارائه شواهد متعدد متنی تیپ‌های شخصیتی و نحوه برچسب‌گذاری متن نیز به‌طور ضمنی ارائه خواهد شد.

آنچه از بررسی تأدیبات الرجال (مجهول‌المؤلف) ذیل مقیاس‌های بالا به دست آمد، گواه آن است که نویسنده

1. Myers Briggs Type Indicator
2. Introverts
3. Extraverts
4. Intuition
5. Sensing
6. Feeling
7. Thinking
8. Perceiving
9. Judging

شخصیتی درون‌گرا، شهودی، احساسی و قضاوتی دارد. چنان‌که بر اساس گزاره:

ایام عید به خانه یکی از خویشان رفته کتابی در آنجا ملاحظه شد تأدیبات النسوانش خوانند. الحق آن قصه شیرین به کام جان مرا حلاوتی داد و آن کلام‌های حکمت‌انجام تخم سعادت در زمین دل من کاشت [...] نفس سرکشی کرد [که] تو هم قلمی بردار، شرحی بنگار. به نشاط تمام روی به کار آوردم (تأدیبات الرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۱).

انگیزه نویسنده در نوشتن تأدیبات الرجال (مجهول المؤلف) مبتنی بر تفکرات فردی و احساسات درونی اوست نه انگیزه‌های اجتماعی و جمعی. همچنین وجود عباراتی مانند: «افسوس که یک دست بی صداست»، «چراغ پیش آفتاب پرتوی ندارد» و «مناره بلند در دامنه کوه الوند پست نماید» (تأدیبات الرجال، ۱۳۹۶، صص. ۶۱-۶۲) به‌نوعی از خودتحلیلی و تمایلات درونی و فلسفی نویسنده اشاره دارد که گویای عدم تمایل وی به بحث‌های اجتماعی و ترجیح آرامش درونی است. این تمایلات، ویژگی افراد درون‌گرا است.

همچنین نویسنده به‌طور عمده از احساسات و ارزش‌های اخلاقی خود استفاده می‌کند و به نقد رفتارها بر اساس اصول اخلاقی می‌پردازد. این نشان‌دهنده استفاده از احساسات به جای منطق است. واکنش‌های زن به رفتار شوهر از قبیل احساس ناامیدی، سردرگمی و عدم درک درست رفتار او در گزاره زیر بیان‌گر ویژگی‌های فردی است که به‌شدت از احساسات و وضعیت‌های عاطفی خود متأثر است و به‌صورت ضمنی از رفتارهای بد و بی‌رحمانه در روابط زناشویی انتقاد می‌کند.

نوکر خبر آورده [که] آقا خبر نداری، یک زنی از کرمانشاه آمده عکس رخسارش طلعه صبح را روشنی داده [...] آقا از این خبر، از خودبی خود می‌شود. خانم بیچاره هم از همه‌جایی خبر است آقا را به اخم می‌بیند. سؤال می‌کند شما کجا تشریف داشتید؟ خدمت شما که بود؟ [...] یکباره آقا صدا را مثل خر در می‌آورد و چشم‌ها را کج و کوچ می‌کند [...] آن زن طرح تلافی و دلجویی می‌اندازد اتفاقی نمی‌بیند. زن از حالت طبیعی بیرون می‌رود [...] بهانه می‌کند بچه‌اش را می‌زند. آقا آشفته بود آشفته‌تر شد. برمی‌خیزد [...] راه بیرون را پیش می‌کشد. زن بیچاره هرچه فکر می‌کند خلافی از او سر نزده [...] بی‌خبر از این که نوکر پدرسوخته برای اینکه سرداری بگیرد از بس تعریف کوکب‌شاطر را کرده آقا حواس ندارد (تأدیبات الرجال، ۱۳۹۶، صص. ۶۶-۶۷).

تمایل به رعایت تعادل، انصاف و عدالت در گزاره‌های: «از روی انصاف می‌پرسم آن خداوندی که تو را آفرید، جان داد، نان داد، زن داد، فرزند داد تو بدین نحو عبادت معبود خود می‌کنی که زن بیچاره به تو مرد بکند؟!» (تأدیبات الرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۳)، «آن رافراگرتی که زن باید اطاعت شوهر بکند عبادت خدایت را فراموش کردی؟» (تأدیبات الرجال،

۱۳۹۶، ص. ۶۳) و احساس مسئولیت در روابط شخصی و تأکید بر اهمیت فهم و گذشت در گزاره‌های زیر به وضوح نشان از تمایل به ایجاد ارتباط‌های عمیق و حمایت‌گرانه است.

- باری زن را می‌آورد به خیال خودش عیسی می‌کند، از آن طرف این زن هزار ناخوشی داشت، آقا سوزنک می‌گیرد، [...] خبر به گوش خانم می‌رسد، آقا ناخوش است، زن کم طاقت می‌شود [...] آقا را اندرون می‌برد، حکیم،

دوا، شب را به بیداری، روز را به زاری تا آقا خوب شود (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۷).

- بنده را که به هیچ خرنده از من نیکوتر نتوان داشت، پاس صیدی که بی فریب دانه به دام آورند از این بیشتر چه،

سبحان الله نمی‌دانم به که می‌گویم (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۸).

- در عفو لذتی است که در انتقام نیست (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۷۳)، چقدر تحمل و حوصله دارند شما را

با زن غیر می‌بینند، با پسرهای بی‌ریش هم آغوش می‌دانند، همه را صبر و حوصله می‌کنند (تأدیبالرجال،

۱۳۹۶، ص. ۷۳).

تمامی موارد بالا، بر این دلالت می‌کند که نویسنده دارای روحیه‌ای «قضاوت‌گر» است. ساختار منطقی رساله نیز از ابتدا تا انتها یک روند مشخص را دنبال می‌کند که نشان از تمایل وی به «قضاوت» است؛ به طوری که نویسنده با شروع از یک موضوع خاص (تأدیبالرجال) به پایان‌بندی معینی می‌رسد. همچنین نتیجه‌گیری‌های قاطع و صدور احکام کلی دال بر قضاوت‌گری اوست؛ مانند: «زنان این زمان پاکیزه‌ترین مردمانند» (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۲)، «مردها که حیا ندارند» (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۷)، «مرد به هر کثافت هم باشد زن می‌خواهد» (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۷۰)، «زن باید به شوهر اطاعت کند» (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۷۱).

تمامی موارد بالا یعنی «درون‌گرا»، «احساسی» و «قضاوتی» بودن ویژگی افرادی است که شخصیتی «شهودی» دارند و این ویژگی بر مبنای سه‌گانه مطرح شده پیش می‌رود، به طوری که نویسنده دارای تفکری انتقادی و عمیق است که موجب خودآگاهی و درک عمیق‌تر او از وضعیت شده است.

در نتیجه به دلیل تأکید بر روابط انسانی و اصول اخلاقی، تیپ شخصیتی نهایی نویسنده متن اول (مجهول المؤلف) INFJ (درون‌گرا، شهودی، احساسی، قضاوتی) است. این تیپ شخصیتی بیشتر به دنبال ایجاد تغییرات مثبت، حمایت از دیگران در روابط انسانی و پیگیری اصول اخلاقی است. لذا، برای ایجاد تفاهم و عدالت در روابط تلاش می‌کند.

اما آنچه از بررسی معایبالرجال (مؤلف معلوم) ذیل مقیاس‌های چهارگانه به دست آمد، گواه آن است که

نویسنده شخصیتی «برون‌گرا»، «شهودی»، «منطقی» و «قضاوتی» دارد. در توضیح باید گفت، ویژگی برون‌گرایی بی‌بی‌خانم استرآبادی از همان دیباچه رساله مشخص است. چنان‌که می‌گوید: «بنا به خواهش خواهران این کتاب تصنیف شد [...] تا خواهران دینی من بهره ببرند» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۴۸). شاهد دیگر، حضور فعال و کانونی نویسنده در اجتماعات زنان است. «روزی در منزل یکی از دوستان محفلی از نسوان گرد آمده و انجمنی از ایشان گرم گردیده، این کمینه در آن میانه بلبل بوستان و عنده‌لیب هزار داستان گردیده، از هر حکایتی صحبتی و از هر روایتی نصیحتی می‌نمودم» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۵۲). جایی که نویسنده عزم می‌کند پاسخی به رساله تأدیب‌النسوان بدهد، نیز اگرچه بر اساس تفکرات و احساسات درونی خویش تصمیم می‌گیرد اما روحیه‌ای به‌شدت ستیزه‌جو در آن دیده می‌شود:

در خاطر نرد مخاطره می‌باختم و طرحی در واهمه می‌ساختم [...] اکنون همت برگماشتم که سخنانی موزون، به پارسی زبان، از خوبی و نر می چون آب روان، در برابر کتاب زشت این بدسروش آرم تا مردان بدانند که هنوز در میان زنان کسانی چند، با رتبت بلند، نکونام و ارجمند می‌باشند که قوه ناطقه مدد از ایشان برد (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۵۴).

علاوه بر برون‌گرایی، نویسنده به تفکرات عمیق فلسفی، تحلیل‌های انتزاعی و آرمان‌گرایانه تمایل دارد و اغلب از این پنجره به مسائل انسانی و اجتماعی می‌نگرد. این ویژگی افراد دارای شخصیت «شهودی» است. برای نمونه عبارت: «از روی انصاف بنگرید که حق با دختران است یا نه، زیرا که زندگی و عیش از برای ابکار جوان با این گروه از مردان خصوصاً پیران ایشان، به چه نحو و به چه سان صورت می‌گیرد» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۵۵). «آداب دین اسلام دیگر است» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۶۰). توجه به مسئله عدالت نیز برآمد این ویژگی است، مانند: «تمام گفتگوها برای عدالت است» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۸۴). «در این زمان مردی که عدالت کند اکسیر اعظم است» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۸۴). یا احساس تعهد به عدالت اجتماعی در عباراتی چون «بیچاره زن که از هر طرف بدیشان می‌تازند» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۶۰). بر این امر دلالت می‌کند.

گذشته از این، بررسی معایب الرجال (مؤلف معلوم) نشان از شخصیت «منطقی» بی‌بی‌خانم دارد. چنان‌که، متن معایب الرجال به‌وضوح بر اساس تحلیل‌ها و استدلال‌های عقلانی شکل گرفته است. به‌طور مثال، وقتی نویسنده می‌گوید: «مقصود این کمینه مردان بل هم اضل است، زیرا که معلوم و معین است که این قسم رفتار و کردار و اطوار از مردان با عقل و شعور با کفایت در امور سرزند» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۴۸). او در حال ارائه یک تحلیل عقلانی

از رفتارهای اجتماعی است. توجه به تفکیک‌های طبقاتی و اجتماعی در گفته‌های نویسنده هم نشان‌دهنده ذهنیت فردی است که به جزئیات و پیچیدگی‌های اجتماعی توجه دارد:

دختران به حسب و نسب جنسیت به ایشان [پیران احوال پریش] نداشته باشند، یا فرزندان ارباب سیف و قلم یا فرزندان خاندان شرف و کرم یا بنات کسبه و نجار محترم باشند که هیچ یک را سنخیت به ایشان نباشد مگر جنسیت و سنخیت در عالم اعظم شرط اختلاط و ازدواج است؟ (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۵۵).

چهارمین ویژگی شخصیتی بی‌بی‌خانم که از خلال گزاره‌ها استنباط می‌گردد، «قضاوتی» بودن اوست. به شکلی که نویسنده به‌طور واضح به تحلیل رفتارهای اجتماعی و فرهنگی می‌پردازد. وقتی نویسنده اشاره می‌کند که «این کمینه خود را قابل تأدیب کردن رجال ندانسته» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۴۸). و نتیجه می‌گیرد که مردان باید رفتارهای خود را اصلاح کنند و «دست از تأدیب کردن نسوان بردارند، در پی تأدیب و تربیت خود برآیند» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۴۸). به نظر می‌رسد که با «قضاوت» به این نتیجه قاطع رسیده است. همچنین صدور احکام کلی در عبارت‌های: «زن لابد و ناچار است و از همه جهت اسیر دست مرد می‌باشد» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۸۴). «زن‌های ایران تمام گرفتار خانه‌داری و خدمت‌گذاری می‌باشند» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۶۰). و «زن بد این زمان بهتر از مردان بد این زمان هستند» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۶۴) گویای چنین قطعیتی است.

بنابراین، با توجه به ویژگی‌های تحلیلی و انتقادی، تیپ شخصیتی نهایی نویسنده متن دوم (مؤلف معلوم) ENTJ (برون‌گرا، شهودی، منطقی، قضاوتی) است؛ که تمایل به تحلیل دقیق شرایط و مسائل اجتماعی و ایجاد استراتژی‌هایی برای بهبود وضع موجود دارد. در تأیید چنین تیپ شخصیتی برای خانم استرآبادی باید از کنش اجتماعی و جسورانه‌ای که به‌موجب آن «در سال پیروزی مشروطه (۱۲۸۵) نخستین مدرسه دخترانه را با نام «دوشیزگان» تأسیس کرد» یاد کرد (فراستخواه، ۱۴۰۰، ص. ۱۷۸).

شکل (۱) تیپ شخصیتی نویسندگان تأدیب‌الرجال و معایب‌الرجال

این نویسنده بیشتر به دنبال ایجاد تغییرات مثبت، حمایت از دیگران در روابط انسانی و پیگیری اصول اخلاقی است و معمولاً برای ایجاد تفاهم و عدالت در روابط تلاش می‌کند. (روحیه حمایت‌گرانه و نقش مشاور دارد)	INFJ درون‌گرا، شهودی، احساسی، قضاوتی	تأدیب‌الرجال	تیپ شخصیتی نویسنده
---	--	--------------	--------------------------

این نویسنده با رویکرد تحلیلی و استراتژیک، نقد شرایط اجتماعی و تمایل به نظم‌گرایی سعی در بهبود وضع موجود دارد. (روحیه رهبری دارد)	ENTJ برون‌گرا، شهودی، منطقی، قضاوتی	مکتب الرجال	
--	---	-------------	--

۲. تحلیل احساسات

در سال‌های اخیر «تحلیل احساسات به روشی مفید در زمینه تحقیقات ادبی تبدیل شده است» (Rebora 2020a: 111؛ Zehe et al. 2017 in Salgado, 2023, p. 111)؛ اما اغلب دامنه چنین بررسی‌هایی به ظرفیت عاطفی واژگان (مثبت، منفی و خنثی) محدود گردیده است. این در حالی است که می‌توان از طریق تحلیل احساسات به شخصیت، صدای متفاوت و افکار کانونی نویسنده پی برد که خود جهت شناخت کیفیت رویارویی دو یا چند نویسنده بر سر موضوعی واحد راهگشاست.

پیش‌تر اشاره شد که پیکره این پژوهش ذیل ژانر تأدیبات‌نامه‌های زنان و مردان قرار دارند و هر دو در مقام پادگفت‌مان سنت مردسالار عمل می‌کنند. از این رو، هر دو رساله به شکل کلان به انتقاد از مردسالاری پرداخته‌اند. به عبارتی رساله‌ها، به صورت ایجابی در احساساتی چون اعتراض به وضع موجود و نگرانی‌های فرهنگی - اجتماعی با هم مشترک هستند. از این رو، تمرکز بر وجوه ایجابی برای دست‌یابی به هویت یکسان یا متفاوت نویسندگان کارایی چندانی ندارد؛ از این رو نتایج آن نیز از پایایی چندانی برخوردار نیست؛ اما تمرکز بر رویه‌های خاصی که هر کدام از نویسندگان در مواجهه با این شرایط یکسان در پیش گرفته‌اند و به صورت سلبی سبب گسست این رساله‌ها از هم می‌گردد، اهمیت بسزایی می‌یابد.

آنچه به شکل کلان و با رویکرد سلبی از دل تحلیل احساسات در رساله تأدیبات‌الرجال (مجهول‌المؤلف) به دست آمد؛ بیان‌گر غلبه احساس «همدلی و دلسوزی»، «آرامش»، «امیدواری» و «تأکید بر اصلاحات» است. این احساسات در نهایت موجب مسئولیت‌پذیری بیشتر مردان و توجه به بهبود وضعیت اجتماعی خواهد شد؛ به طوری که نویسنده تأدیبات‌الرجال (مجهول‌المؤلف) در عبارت: «عاقبت هم عیالش از این غصه تب لازم گرفت و مُرد و خلاص شد» (تأدیبات‌الرجال، ۱۳۹۶، ص. ۷۰). به مرگ زنی یکی از شاهدگان قاجاری (جلال‌الدین میرزا) به دلیل رنج‌های ناشی از رفتار شوهرش اشاره می‌کند که این مسئله احساس همدلی و دلسوزی را نسبت به وضعیت زنان بر می‌انگیزد. برخی از عبارت‌هایی که دال بر احساس همدلی و دلسوزی است عبارتند از:

- «زن بیچاره را هم بگذار با زبان حرف بزند [...] این همه تحمل زن بیچاره می‌کند شما تحمل دو کلمه حرف او را نمی‌کنید» (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۷۳).
 - «زنان این زمان همه در وقت پنهان آینه را روبرو می‌گذارند طرز غذا خوردن یا صحبت کردن خود را ملاحظه می‌کنند مبادا پیش شوهر طوری غذا بخورند یا مطلب را به نوع ناپسند روا نمایند» (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۷۴).
 - «ای مرد با زن که جز درگاهت پناه ندارد بدین منوال سلوک مکن» (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۷۷).
- علاوه بر این، نویسنده در مواجهه با حضور زن در بیرون از خانه می‌گوید: «فطرت مرد و زن باید خوب باشد. اگر خوب است هر کجا می‌خواهد برود. مرد باید زنش را از همه‌کس بهتر بشناسد» (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۷۷).
- این عبارت به خوبی انتقال‌دهنده احساس آرامشی است که مبتنی بر حکمت و رفتار عاقلانه با زن است. نویسنده در ادامه با عبارت: «هر زشتی که از دوست به عمل آید به‌غایت زیباست» (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۷۷) سعی در حضور احساس همدلی و آرامش در متن دارد. همچنین از عبارت‌های: «در عفو لذتی است که در انتقام نیست» (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۷۳)، «امیدوارم از خطم خطا نگیرند اگر بی ادبی شود بر من بیخشدند» (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۲). احساس امیدواری و گذشت استنباط می‌شود و عبارت: «اگر شوهرش موافق باشد محبت زن صادق است زمانی دل خود را با خود آر گوش هوش گشاده دار» (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۷۶) علاوه بر احساس امیدواری به شکل ضمنی شامل احساس مربوط به تغییر و اصلاح نیز می‌شود یا از عبارت: «این نصیحت برای همان ایام احتشام‌الدوله بود که قدیم بود» (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۷۴). تأکید بر تغییر و اصلاحات مشاهده می‌شود.
- پیش‌تر اشاره شد که رساله‌های تأدیبالرجال (مجهول‌المؤلف) و معایبالرجال (مؤلف معلوم) رویکردی انتقادی به وضعیت اجتماعی و فرهنگی زنان دارند اما آنچه از دل تحلیل احساسات معایبالرجال (مؤلف معلوم) به دست آمد؛ گواه آن است که این رساله به‌گونه‌ای برجسته‌تر خواهان اصلاحات اجتماعی است و آن سطح از احساس همدلی و دلسوزی یا احساس آرامشی را که در تأدیبالرجال (مجهول‌المؤلف) مشاهده گردید، نمی‌توان در آن یافت.
- اگرچه در معایبالرجال (مؤلف معلوم) همانند تأدیبالرجال (مجهول‌المؤلف) گزاره‌هایی از احساس امید و تلاش برای ارائه راه‌حل‌ها و ایجاد تغییرات از قبیل «این چند کلمه را به‌طور نصیحت می‌نگارم، تا خواهران دینی من بهره‌مند شوند» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۴۸) و «معایبالرجال نگاشتم [...] شاید دست از تأدیبالرجال نسوان بردارند» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۴۸). به چشم می‌آید، اما احساسات غالب در این رساله، «ناامیدی»، «شکایت» و

«اعتراض شدید» است که در ذیل بدان پرداخته می‌شود.

در اشاره به گزاره‌هایی که در بردارنده احساس «ناامیدی» از وضعیت اجتماعی موجود یا احساس سرخوردگی از نگارش تأدیبات‌نامه‌های زنان از سوی مردان است می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

• «این‌ها همه از قَلت عقل و پستی رتبت فحل از کسانی سزاست که از بهیمة و انعام پست‌ترند و از حیوانات موزیه

شریرتر» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۴۸)

• «لیکن اکنون همت برگماشتم که سخنانی موزون، به پارسی زبان [...] در برابر کتاب زشت [تأدیبات‌النسوان] این بدسرشت آرم تا مردان بدانند که هنوز در میان زنان کسانی چند، بارتبت بلند، نکونام و ارجمند می‌باشند»

(استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۵۴)

• «بیچاره تو، ناشی‌عامی پیدا شده، زنان را ناصح گردیده، دور نیست که یکی از آن شیاطین تو باشی» (استرآبادی،

۱۹۹۳، ص. ۵۶)

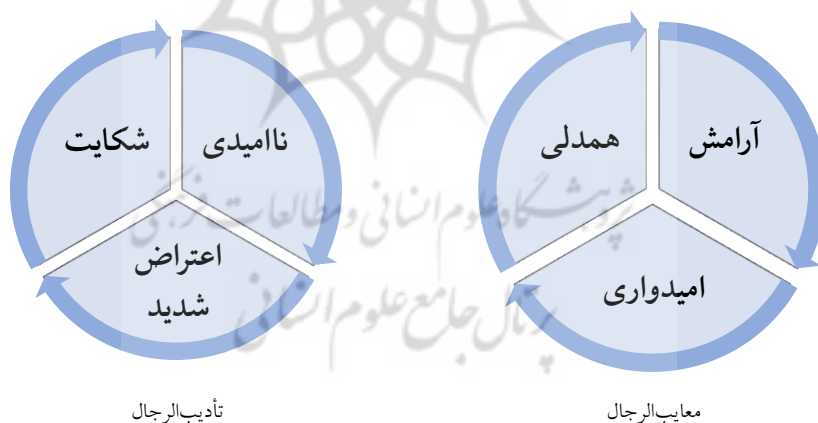
• «در همچه زمانی و چنین اوانی که بر هر عاقل واضح است، کتاب تأدیبات‌النسوان هم پیدا می‌شود، قوز بالای

قوز و درد بالای درد می‌گردد» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۶۰)

علاوه‌براین، بی‌بی‌خانم برای نشان‌دادن احساس سردرگمی و «شکایت» درباره دیدگاه‌های نادرست تأدیبات‌النسوان نسبت به زنان می‌گوید: «چون آن اوراق را ملاحظه نمودم، دیدم گوینده او به اعتقاد خود تربیت شده و می‌خواهد مریی زنان گردد. مهملاتی چند بر هم بافته که هیچ‌یک را از مأخذی نیافته» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۵۴) و همین حس و حال باز در عبارت «عجب‌تر اینکه این نادان خود را تربیت شده، به اصطلاح مُتَفَرَنگین و مُسْتَفَرَنگین، سیویلیزه می‌داند [...] معلوم شد که نیم‌ولیزه هم نیست» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۵۷) دیده می‌شود. ایشان در شکایت از اوضاع زندگی اجتماعی که در آن هیچ‌نظم و قانونی وجود ندارد می‌گوید: «در این زمان که هیچ‌نظم و نظامی در کار نیست، کارها همه به بخت و اتفاق است. پس تکالیف غیر معلوم و تألیف معدوم، نفاق و شقاق موجود، الفت و اتفاق مفقود» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۶۳) و از خود این‌گونه می‌پرسد: «قانون شرع مگر پیچیده؟ و از کون تمدن برچیده؟ انسانیت تمام؟ تربیت بالمّره در انعدام» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۵۹).

باید توجه داشت که انتقاد، اعتراض و احساس مربوط به آن در رساله‌های مدنظر مسئله‌ای محوری است. باوجوداین، انتقادات معایب‌الرجال (مؤلف معلوم) و احساسات برآمده از آن عمیق‌تر از تأدیبات‌الرجال (مجهول‌المؤلف) است. چنان‌که، از غالب گزاره‌هایی که در سطرهای پیشین بازگوکننده احساس «ناامیدی»،

سردرگمی و «شکایت» بودند می‌توان احساس مربوط به «اعتراض» را نیز دریافت. گذشته‌ازاین، اعتراض شدید بی‌بی‌خانم استرآبادی را در گزاره‌هایی چون: «مصنف بر خلاف اهل اروپا، وحشت‌خو و زشت‌جو و درشت‌گو، تماماً در تحقّر زنان می‌کوشد» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۵۷)، «گویا این مرد تمام عالم را مثل خود فرض نموده و به اندازه وضع خیالات خود ترتیب زندگانی و دستورالعمل به اهل عالم می‌دهد» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۵۹)، «یک نفر پیدا شده به خیالات موهومه، که مخالف تمام قوانین ملل و دول است، مهملاتی بر هم بافته» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۵۹). بدین ترتیب، از سه احساس ناامیدی، شکایت و اعتراض که بدان اشاره شد به‌خوبی احساس نگرانی نویسنده از وضعیت اجتماعی زن دیده می‌شود. نویسنده راه برون‌رفت را تغییرات بنیادی و اصلاح نگاه حاکم می‌داند. آنچه در پایان بحث احساسات گفتنی است آن است که وجود احساساتی همچون «همدلی و دلسوزی»، «آرامش» و «امیدواری» در تأدیبالرجال (مجهول‌المؤلف) در همسویی با تیپ شخصیتی نویسنده آن است که بیشتر به دنبال ایجاد تغییرات مثبت، حمایت از دیگران و ایجاد تفاهم و عدالت بود و در مقابل برجستگی احساساتی چون «ناامیدی»، «شکایت» و «اعتراض شدید» در معایبالرجال همسو با تیپ شخصیتی بی‌بی‌خانم استرآبادی است که با نقد شدید شرایط اجتماعی و تمایل به نظم‌گرایی، سعی در بهبود وضع موجود دارد.

شکل (۲) فضای سلبی و عمق احساسات در پیکره پژوهش

۳. لحن

تعیین لحن یک نوشته زمانی «به شناسایی سبک شخصی کمک می‌کند که بخواهیم فردیت کسی را در درون یک

سبک عمومی یا در یک ژانر ادبی با شناسیم» (فتوحی، ۱۳۹۲، ص. ۷۸)؛ و از آنجا که پیکره این پژوهش ذیل ژانر «تأدیبات‌نامه» قرار دارد (پورمظفری و همکاران، ۱۴۰۱، صص. ۱۱۳-۱۴۷) شناسایی همسانی یا ناهمسانی لحن نویسندگان اهمیتی دوچندان می‌یابد.

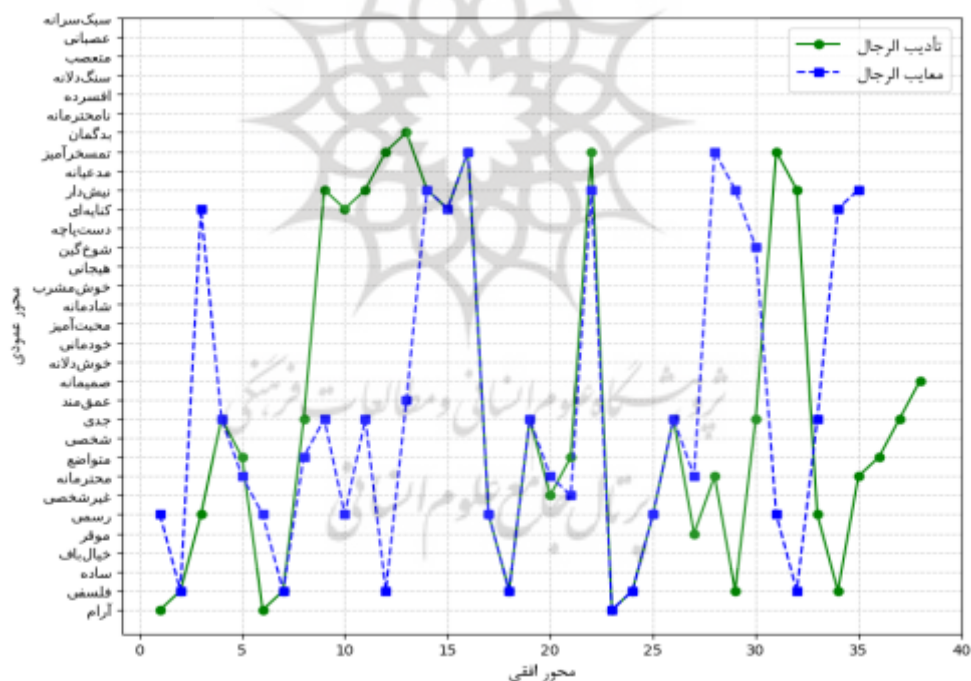
نکته مهمی که در این پژوهش باید به آن اهتمام ورزید، این است که یک مؤلف «ممکن است متناسب با موضوع و موقعیت‌های مختلف کلامش، لحن‌های متنوعی داشته باشد» (فتوحی، ۱۳۹۲، ص. ۷۸). از این رو، از بررسی‌های صورت گرفته بر روی لحن رساله‌ها، پانزده لحن مشابه بر مبنای نقاط مشترک زمانی و مکانی شناسایی شد. با استخراج لحن‌های کشف شده، میزان شباهت به دست آمده مبتنی بر زمان، مکان و نوع لحن ۳۷/۸ درصد است که شرح آن در جدول زیر قرار گرفته است:

شکل (۳) لحن‌های استخراج شده رساله‌ها و میزان شباهت‌ها و تفاوت‌ها

شمار	معایب الرجال	شمار	تأدیبات الرجال
۱	آرام	۴	آرام
۷	فلسفی	۹	فلسفی
۸	رسمی	۷	رسمی
۹	جدی	۹	جدی
۱	متواضع	۳	متواضع
۷	نیش‌دار	۵	نیش‌دار
۴	کنایه‌ای	۳	کنایه‌ای
۳	تمسخرآمیز	۴	تمسخرآمیز
۴	محترمانه	۳	محترمانه
۲	غیر شخصی	۱	غیر شخصی
۰	صمیمانه	۱	صمیمانه
۰	موقر	۱	موقر
۰	بدگمان	۱	بدگمان
۱	عمق مند / ژرف‌نگرانه	۰	عمق مند / ژرف‌نگرانه

تأدیبالرجال	شمار	معايبالرجال	شمار
شوخیگین	۰	شوخیگین	۱

علاوه بر درصد شباهت، با تحلیل لحن رساله‌ها به شکل کیفی، نقاط متفاوت نواختِ سخن و لحظه‌های فراز و فرودی شناسایی شد که حاکی از وجود جریان‌های نامالایم در لحن نویسندگان است. این نوسانات لحنی با توجه به شکل‌گیری فضای تخصیص‌آمیز میان دو گفتمان طرفدار سنت و مدرنیته در جامعه، به‌خوبی نشان از وجود لحظه‌های اصطکاک و پر استرسی است که نتیجه آن در وجود اختلال‌های رفتاری و سخنان نسبتاً تند و منفی از جانب نویسندگان دیده می‌شود. در زیر لحظه‌های تغییر لحن در هر دو متن بر روی نمودار نشان داده شده است که می‌توان به‌صورت رخدادمحور آن را استنباط کرد یا به‌گونه‌ای رویه‌محور جریان حاصل از رفتار و سخنان نویسندگان را استنتاج کرد.

شکل (۴) نمودار جریان لحن تأدیبالرجال و معايبالرجال

غیر از وجود حدود ۳۸ درصد شباهت در لحن رساله‌ها و مشخص شدن نوسانات لحنی آن؛ باید به این نکته نیز

توجه داشت که تأدیبالرجال (مجهول المؤلف) در فراوانی لحن‌هایی چون «آرام» و «متواضع» به شکلی ایجابی و وجود حداقل فراوانی در لحن‌هایی چون «صمیمانه» و «موقر» به‌گونه‌ای سلبی تفاوت معناداری با معایبالرجال (مؤلف معلوم) دارد به طوری که این لحن‌ها به‌خوبی در همسویی با تیپ شخصیتی نویسنده و احساسات سلبی آن همچون «آرامش» و «همدلی» است. کم‌ترین میزان فراوانی در لحن‌های صمیمانه، موقر، عمق‌مند و شوخ‌گین بیان‌گر اهمیت وجوه ایجابی در تحلیل متن‌هاست که منجر به بررسی واژگان تک‌بسامد در متن‌ها به‌عنوان مشخصه‌ای سبکی خواهد شد.

۴. لایه واژگانی

نشان‌گرهای سبکی بسیاری برای تحلیل پیکره‌های متنی وجود دارد ولی در انجام یک پژوهش استفاده از تعداد محدودی از آن‌ها امکان‌پذیر است. از این رو، هر پژوهش سبک‌سنجی‌ای می‌تواند از نشان‌گرهای متفاوتی بهره‌گیرد. از مهم‌ترین نشان‌گرهای واژگانی: «واژه‌های تک‌بسامد» است (رادمن، ۱۳۹۹، ص. ۵۹۳)؛ که به نحوی گوشه‌ای از جهان‌های متنی ممکن و قواعد حاکم بر آن‌ها را آشکار می‌سازد.

۱.۴. واژگان تک‌بسامد

استخراج و بررسی واژگان تک‌بسامد، بخشی از پیش‌مرکزی نویسندگان و فضای معرفتی حاکم بر آثار را مشخص کرده است. از این بررسی مشخص شد که تأدیبالرجال (مجهول المؤلف) از نظر کمیت ۲۱ واژه مثبت و ۱۸ واژه منفی دارد. درحالی‌که این مقدار در معایبالرجال (مؤلف معلوم) شامل ۵۳ واژه منفی در برابر تنها ۹ واژه مثبت است. این میزان به‌خوبی همسو با عمیق‌تر بودن فضای مثبت، آرام و اخلاقی‌تر تأدیبالرجال (مجهول المؤلف) و تیپ شخصیتی نویسنده آن است؛ درحالی‌که بسامد بالای واژگان منفی در معایبالرجال (مؤلف معلوم) تأییدی بر تیپ شخصیتی و احساسات تند و انتقادات رادیکال خانم استرآبادی است. برای روش‌تر شدن موضوع برای واژگان تک‌بسامد از نظر بار معنایی مثبت و منفی مقادیر عددی از ۱ تا ۱۰ در نظر گرفته شد که در جدول زیر واژگانی را آورده‌ایم که از دو وزن عددی بالاتر برخوردارند.

معایب الرجال				تأدیب الرجال			
وزن	منفی	وزن	مثبت	وزن	منفی	وزن	مثبت
۱۰	زنا	۱۰	احترام	۱۰	زنا	۱۰	صبر
۱۰	قمار	۱۰	ادب	۹	بی حیا	۱۰	رضا
۱۰	هرزگی	۱۰	خردمند	۹	بی خرد	۱۰	حقیقت
۱۰	سفاکی	۹	خوش خویی	۹	بدکبش	۱۰	جوانمردی
۱۰	دزدی	۹	آرام	۹	فساد	۱۰	وفادار
۱۰	امردباز	۹	محجوب	۹	خونخواره	۱۰	جوانمرد
۱۰	فاحشه بازی	۹	خوش سلوک	۹	ناقص العقل	۱۰	اعتماد
۱۰	فساد	***	***	***	***	۱۰	انسانیت
۹	شرارت	***	***	***	***	۹	حلم
۹	معصیت	***	***	***	***	۹	دادمردی
۹	ظلم	***	***	***	***	۹	رضاجویی
۹	دروغ	***	***	***	***	۹	ملاطفت
۹	جفا	***	***	***	***	۹	دلجویری
۹	بدسرشت	***	***	***	***	۹	شرم

شکل (۵) بالاترین وزن معنایی واژگان تک‌بسامد

علاوه بر تفاوت بار معنایی، عمق و شدت واژگان تک‌بسامد نکته دیگر آشکار شدن جهان فکری نویسندگان و فضای گفتمانی آن است. چنان‌که، واژگان منفی معایب الرجال (مؤلف معلوم) بیشتر ناظر بر نقد رفتاری خارج از عرف مردان (فاحشه‌بازی، امردبازی، زنا، قمار) و معایب اخلاقی چون (دروغ، جفا، معصیت، ظلم) و مشکلات اجتماعی (فساد، دزدی، شرارت) است که نویسنده به شدت از چنین عملکردهایی انتقاد کرده است و سعی در اصلاح آن دارد؛ درحالی‌که فضای واژگان منفی در تأدیب الرجال (مجهول المؤلف) از چنین شدتی برخوردار نیست و بالعکس کفه ترازوی آن به سمت واژگان مثبت سنگینی می‌کند. به‌طوری‌که، واژگان تک‌بسامدی چون «صبر»، «حلم»، «بردباری»، «شرم»، «وفا» و «اعتماد» در تأدیب الرجال بیشتر ناظر بر رشد و اصلاح فردی است، در مقابل بسامد و شدت چنین مفاهیمی در معایب الرجال (مؤلف معلوم) کم‌تر است و بیشتر حوزه اجتماعی و معایب رفتاری را پوشش می‌دهد و به آسیب‌شناسی فردی و اجتماعی اشاره دارند.

در جهت تأیید گزاره بالا، وجه دیگری از تفاوت فضای گفتمانی نویسندگان که از دل بررسی واژگان تک‌بسامد استنتاج گردید این است که بی‌بی‌خانم در راستای تفکرات انتقادی عمیق خود و با هدف تغییر رفتار مردان و اصلاح وضع موجود از حوزه معنایی حقوق و مفاهیم مرتبط با آن همچون «قانون»، «قاعده»، «برابری»، «شرع»، «تأدییات»، «تریت‌کننده» و «تریت‌شده» استفاده کرده است. این در حالی است که در رساله تأدیب‌الرجال (مجهول‌المؤلف) غیر از واژه «تأدیب» که در عنوان رساله آمده واژه تک‌بسامدی که دال بر مفاهیم مرتبط با حوزه حقوق کند دیده نمی‌شود. همچنین تنها وجه ایجابی رساله‌ها در واژگان تک‌بسامد به کار رفتن واژه‌های «نصیحت» و «نصایح» است که در جهت هدف مشترک تربیتی و اصلاح‌گرانه رساله‌ها عمل می‌کند.

بنابراین اگرچه دو رساله به شکل کلان منتقد وضع موجود هستند و در جهت تغییر و اصلاح رفتارهای مردان و نگاه آنان به زن نقشی مکمل ایفا می‌کنند، اما آن وجه سلیبی که از عمق، شدت و کیفیت واژگان تک‌بسامد استخراج گردید گویای وضعیت و مرتبه‌ای دیگر است. در نتیجه این وضعیت، هرکدام از رساله‌ها به شکل خُرد در پی رسیدن به اهداف تربیتی و اخلاقی متفاوتی هستند. تأدیب‌الرجال (مجهول‌المؤلف) به دنبال نهادینه کردن ویژگی‌های مثبت در افراد است تا جامعه‌ای اخلاقی‌تر شکل گیرد، درحالی‌که معایب‌الرجال (مؤلف معلوم) به شناسایی رفتارهای نادرست و منفی و اصلاح آن‌ها می‌پردازد. به این ترتیب، هر دو متن به هدفی مشترک که همان ارتقاء اخلاقی و اجتماعی انسان است، می‌پردازند اما با رویکردهایی متفاوت که یکی مبتنی بر تشویق است و دیگری مبتنی بر نقد و اصلاح رفتار است. به بیان دیگر، هرچند دو نویسنده در پی رسیدن به هدفی مشترک هستند، راهبردهایی متفاوت را در پیش گرفته‌اند. تمایز دو متن نیز مولود تفاوت در راهبردهای آن‌هاست.

۵. لایه نحوی

هرچند توجه به ویژگی‌های واژگانی و فراوانی کلمات در تحقیقات سبکی مقبولیت بسیار دارد؛ اما «ساخت‌های نحوی ترجیحی یک فرد می‌تواند همچنین نشانه‌هایی برای نویسندگی او باشد» (Juola, 2006, p. 34). لذا توجه به «ویژگی‌های نحوی هم‌به‌تنهایی و هم در ترکیب با ویژگی‌های واژگانی، [نتایجی] بهتر از ویژگی‌های صرفاً واژگانی [دارد]» (Hollingsworth, 2012, p. 4)؛ بنابراین، توجه به ویژگی‌های نحوی عمیق همچون: «باهم‌آیی» واژگان (Hollingsworth, 2012, p. 5)، چگونگی «سوالات» و کاربرد «ضمیر» (McMenamin, 2002, p. 228) در

این پژوهش بسیار راهگشا خواهد بود.

۱.۵. باهم‌آیی واژگان

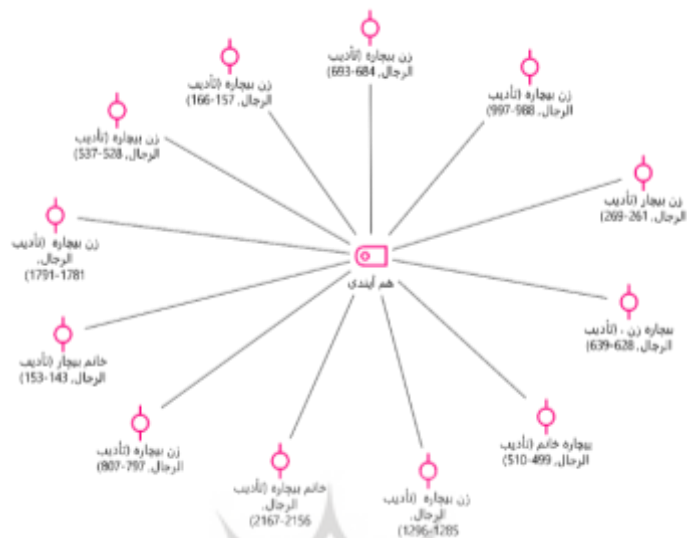
نشان‌گر سبکی مهمی که در زنجیره هم‌نشینی واحدهای کلام اهمیت بالایی دارد، باهم‌آیی واژگان است و آن زمانی است که «تعداد قرارگرفتن [دو واژه] کنار هم بیشتر از آن است که احتمال بدهیم اتفاقی است» (کرافورد و چمابی، ۱۳۹۹، ص. ۵۴). به عبارتی دیگر باهم‌آیی را می‌توان «بسامد بالای هم‌رخدادی یا تداعی چند واژه دانست» (ساسانی، ۱۴۰۳، ص. ۱۲۳). این الگوی منسجم واژگانی در سطح نظام درونی متن‌ها در نهایت «انسجام را در متن به وجود می‌آورد» (هلیدی و حسن، ۱۳۹۵، ص. ۹۹).

آنچه از باهم‌آیی واژگان به‌مثابه وجهی ایجابی در پیکره پژوهش دیده می‌شود قرار گرفتن واژه «بیچاره» با واژگانی همچون «زن»، «خانم»، «آقا» و «نوکر» است؛ که می‌تواند نشان‌دهنده یک عادت زبانی واحد در نحو نویسندگان باشد.

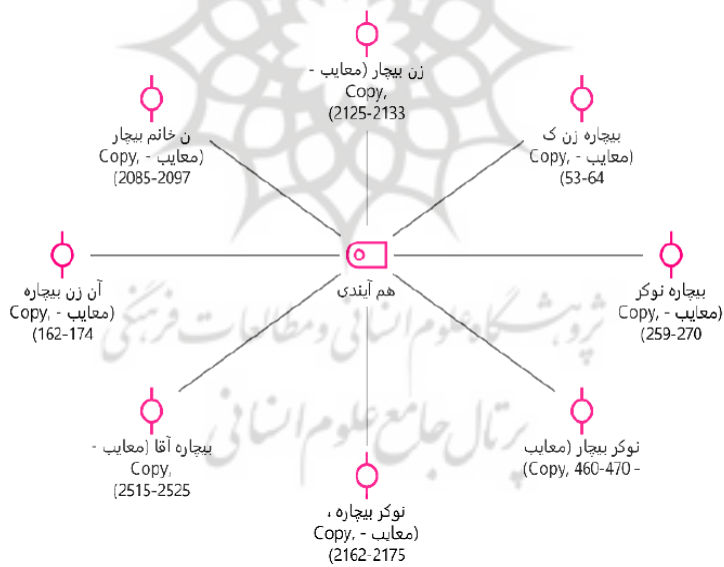
- والا زن بیچاره مردم رعیت با این همه... (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۵۹).
- بیچاره نوکر، در پی امر، آواره و در بدر شد (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۶۱).
- این زن بیچاره از صبح تا شام... در پی آسودگی مرد است (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۴).
- خانم بیچاره هم از همه جایی خبر است (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۶).

درضمن وجود این وجه ایجابی باید تفاوت‌های آن را نیز به‌مثابه وجهی سلبی در نظر داشت. چنان‌که از محل این باهم‌آیی، در تأدیبالرجال (مجهول‌المؤلف) تنها شاهد هم‌نشینی لفظ «بیچاره» با «زن» و «خانم» هستیم. درحالی‌که این واژه در رساله معایبالرجال (مؤلف معلوم) غیر از «زن» و «خانم» به همراه «نوکر» و «آقا» نیز آمده است. فراوانی و کیفیت این باهم‌آیی‌ها در نمودار زیر آمده است.

پروژه گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل (۶) باهم آئی «بیچاره» در تألیف الرجال (MAXQDA)

شکل (۷) باهم آئی «بیچاره» در معايب الرجال (MAXQDA)

نکته دیگری که در نقش سلبی این باهم آبی حائز اهمیت است، آن که چنین عادت سبکی و نحوی در نوشته زنان دیگر هم بسامد بالایی دارد. برای نمونه مشابه این ویژگی سبکی را در همان روزگار و در نحو تاج السلطنه دختر ناصرالدین شاه می بینیم، برای نمونه:

- این زن بیچاره، با وجود این جواب... (تاج السلطنه، ۱۳۷۱، ص. ۵۸).
- هر چه زن پدر بیچاره ام اصرار می کند (تاج السلطنه، ۱۳۷۱، ص. ۶۱).
- پدر بیچاره من...، خود را بدبخت ترین سلطان های عالم تصور می کرد (تاج السلطنه، ۱۳۷۱، ص. ۴۵).
- این پسر بیچاره متوسل، و ابتدا نتوانست کلمه ای با من متکلم شود (تاج السلطنه، ۱۳۷۱، ص. ۳۵).

بنابراین، از بررسی باهم آبی های واژگانی در رساله ها، عادت نحوی مشخصی در پیوند با واژه «بیچاره» استخراج گردید که هم می تواند به مثابه وجهی ایجابی ایفای نقش کند و هم وجود تفاوت هایی در واژگان هم عرض با «بیچاره»، مانند «آقا» و «نوکر» در معایب الرجال (مؤلف معلوم) و نیز وجود الگویی مشابه در کلام دیگر نویسندگان به مثابه وجهی سلبی عمل می کند.

گذشته از این، با نگاهی معناشناختی باهم آبی واژه «بیچاره» در سطح کلام مورد بررسی قرار گرفت. در پی آن، از جهت شباهت، طبیعتاً واژه «بیچاره» در هر دو متن به افرادی اشاره دارد که در شرایط دشوار یا نامساعد قرار دارند و نیازمند، توجه و اصلاح اند. دیگر اینکه هر دو متن از «بیچاره» به عنوان ابزاری برای تأکید بر مفاهیم اخلاقی یا اجتماعی استفاده می کنند در حالی که رویکرد آن ها با هم تفاوت دارد. در نهایت نیز «بیچاره» با واژگانی همراه است که به نوعی بر کمبودها، ناتوانی ها یا نیاز به تغییر تأکید دارند.

اما آنچه در این بررسی حائز اهمیت است رویکرد متفاوت رساله ها در کار بست واژه «بیچاره» جهت تأکید بر مفاهیم اخلاقی و اجتماعی است؛ به نحوی که رویکرد کلی تأدیب الرجال (مجهول المؤلف) در استفاده از این واژه، جنبه ای همدلانه و اصلاح گرایانه دارد. به عبارتی، نویسنده «بیچاره» را فردی می داند که توانایی بازسازی یا بهبود خود را با کمک و هدایت دیگران دارد. این هدف حمایت گرایانه نویسنده همچنین؛ در هم نشینی و ادراک های معنایی که از هم نشینی این واژه با واژگانی چون «ساده لوحی و ساده دلی»، «بی خبری»، «درماندگی»، «بی گناهی و مظلومیت»، «شفقت»، «توجه»، «هدایت»، «نجات»، «رهایی» و «خرد» دیده می شود.

- زن بیچاره، از صبح تا شام [...] در پی آسودگی مرد است [...] اما آن مرد بی حیا، از صبح در بیرون با پسران شنگول هم آغوش... (تأدیب الرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۴). [ساده لوحی، بی خبری، شفقت]

- خانم بیچاره هم از همه جا بی خبر است آقا را به آن اخم می‌بیند. سؤال می‌کند که شما کجا تشریف داشتید؟ [...] یکباره آقا صدرا را مثل خر در می‌آورد [...] می‌گوید مگر من هر شب باید به شما روزنامه بدهم هر کجا بودم به تو چه (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۶). [بی‌خبری، در ماندگی، سرگردانی، مظلومیت و شفقت]
 - زن بیچاره هر چه فکر می‌کند خلاقی از او سر زده گناهی ندارد، اما چرا همچو کرد. لابد حمل بر جادو می‌کند و الا دیوانه نشده [...] یقین فلان باجی جادو کرده است پولی می‌دهد باطل السحر بیاورند، بی‌خبر از اینکه نوکر پدر سوخته از بس تعریف کوکب شاطر را کرده آقا حواس ندارد (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۶). [بی‌گناهی، سرگردانی، توجه، سعی در نجات و رهایی شوهر]
 - زن بیچاره صادق باور می‌کند می‌گوید: همانا جادو کرده بودند، باطل شد. آقا را اندرون می‌برد (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۷). [ساده‌لوحی، توجه، رهایی و نجات]
 - بیچاره زن، خاصه هزارتا مالیم از مرد می‌بیند باید همه را حوصله کند و دم نزند، آری آری، هر جا رشحه سحابیم، هر جا ذره آفتابیم، هر صبحی را صبحیم، هر مشکل را فتوح، هر بنایی را قوامیم هر نشأه را مدام، به هر قولی ناطقیم، به هر عهدی صادق (تأدیبالرجال، ۱۳۹۶، ص. ۷۲). [مظلومیت، شفقت، توجه، هدایت، رحمت بودن، خردمندی]
- بنابراین، از باهم‌آیی واژه «بیچاره» با واژگانی چون: «بی‌خبر»، «بی‌گناه» و «زودباور» و ادراک‌های معنایی و مفهومی چون: «توجه»، «هدایت»، «رهایی» و «خردمندی» تصویری از آسیب‌پذیری همراه با امید و امکان تغییر به دست می‌آید. به عبارتی واژه «بیچاره» با هدف تقویت حس همدلی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی برای کمک به افراد آسیب‌دیده استفاده شده است.
- در مقابل واژه «بیچاره» در معایبالرجال (مؤلف معلوم) بیشتر در حالتی سرزنش‌گرانه به کار رفته است و دلالتی بر ضعف‌های اخلاقی، اجتماعی و رفتاری است. از این رو، نویسنده با نقد رفتارها و کمبودها و با داشتن لحنی تند و انتقادی مخاطبان را به دوری از این ویژگی‌ها ترغیب می‌کند. بدین ترتیب، شاهد هم‌نشینی واژه «بیچاره» با واژگان و استنباط‌های معنایی همچون «نادان»، «ناتوان»، «حقیر»، «خوار و ضعیف»، «بی‌اعتبار»، «رسوا»، «محکوم»، و «خسران» در گزاره‌های زیر هستیم که بیشتر به جنبه‌های منفی و محدودکننده اشاره دارد.
- فاحشه با نوکر بیچاره، ترسان و لرزان، مصلحت در فرار دیدند (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۶۲). [بی‌اعتباری،

خسران]

• بیچاره آقا، از گه خوردن خود پشیمان، با این صدمات و زحمات، چنان رسوا گردید که دیگر جای و روی در وطن ماندن را ندید (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۶۶). [نادانی، رسوایی، حقیر، بی اعتباری، خسران و محکوم]

• زن بیچاره همیشه تباه کردار و سیاه روزگار، در انتظار ایشان خوار و زار است. پس هیچ چیز شرط هیچ چیز نیست، بخصوص در این زمان که هیچ نظم و نظامی در کار نیست (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۶۳). [تباهی، خواری و ضعف، حقیر، بی اعتباری، خسران، بی فایده‌گی]

• خانم بیچاره دیگر چگونه می‌تواند با آن جماعت وحشی بی شعور ریاست و تحکم و خانه‌داری کند؟ رسوم خانه‌داری برچیده و اوراق زندگی پیچیده (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۶۴). [ناتوانی، خسران، بی اعتباری]

از گزاره‌های بالا مشاهده می‌شود که در معایب الرجال (مؤلف معلوم)، «بیچاره» بیشتر به جنبه‌های ناکارآمدی و محدودیت‌های افراد اشاره دارد و هدف آن نقد رفتارها و کاستی‌ها و برجسته‌سازی پیام‌های هشدارآمیز است. در نتیجه، این تفاوت‌ها گواه وجود دو رویکرد متفاوت نسبت به مسائل فردی و اجتماعی است: یکی نگاهی اصلاح‌گرایانه و سازنده، و دیگری رویکردی هشداردهنده و انتقادی. این دو رویکرد به شکل کلان مکمل یکدیگرند و هر یک به نوبه خود در انتقال پیام‌های اخلاقی و اجتماعی مؤثرند؛ اما در جزئیات و نگاه خرد به روابط معنایی، مسئله از لونی دیگر است.

۲.۵. تفاوت در الگوی جمع بستن

یکی از وجوه ایجابی پیکره این پژوهش جمع بستن «زن» و «مرد»، به صورت «زنان-زن‌ها» و «مردان-مردها» است. «مردها که حیا ندارند» (تأدیب الرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۷)، «مردان روزگار کافرمان دانند» (تأدیب الرجال، ۱۳۹۶، ص ۷۲)، «تمام زن‌های نجیب...» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۶۰)، «و احترام از زنان، بیش از مردان نمایند» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۵۷). در کنار این وجه ایجابی شکلی از جمع بستن در معایب الرجال (مؤلف معلوم) دیده می‌شود که در نقش شاخصه‌ای تمایزدهنده است. چنان‌که، برای جمع بستن و اشاره به گروه مردان، واژگان «طایفه» و «قوم» را به کار برده است، مانند: «در حق این قوم دغل [گروه مردان]» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۶۸). «از این طایفه ضاله مکرر دیده و...» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۷۸). «این طایفه از جمیع مخلوق پست‌تر و رذل‌ترند» (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۷۹).

در پیوند با آنچه گذشت، نشانگر سبکی دیگری که در لایه نحوی زبان اهمیت بسزایی دارد، کاربرد «ضمایر» است (McMenamin, 2002, p. 228). به طوری که توجه به محدودیت‌های ایجاد شده توسط ضمایر شخصی

می‌تواند تعیین‌کننده باشد. چنان‌که از خلال این بررسی، گونه‌ای دیگر از جمع‌بستن در معایب‌الرجال (مؤلف معلوم)، به‌مثابه وجه سلبی در کاربرد ضمیر دیده شد. در واقع، بی‌بی‌خانم استرآبادی در رساله خود گاهی ضمائر جمع «ما» و «شما» را با افزودن تکواژ جمع «ها» به کار برده است. این ترجیح نحوی در مقام یک نشان‌گر سبکی متمایزکننده ارزش بسزایی دارد. برای نمونه:

- زیرا که تقصیر از ماهاست (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۵۳).
- امشب شماها مشغول شوید (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۷۶).
- خیال نکنید که همین شماها در عالم پول خرج کرده‌اید (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۸۰).
- مهرة آبی پیش هرکدام از شماهاست، جان من هم در آنجاست (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۸۴).

بنابراین، در لایه نحوی کلام، رساله معایب‌الرجال (مؤلف معلوم) به شکلی متمایزدهنده در ذکر گروهی مردان به‌صورت اسم جمع «طایفه» و «قوم» با تأدیبات‌الرجال (مجهول المؤلف) تفاوت دارد. شاید این گزینش واژگانی ناشی از نگرشی مبنی بر طرد مردان باشد. نویسنده خواسته است با استفاده از اسم جمع قوم و طایفه کمتر از واژه مرد و صورت جمع آن استفاده کند که با روحیه انتقادی او نسبت به مردان تناسب دارد. جمع‌بستن ضمائر «ما» و «شما» با استفاده از تکواژ جمع «ها» می‌تواند عادت زبانی نویسنده معایب‌الرجال (مؤلف معلوم) باشد که در این صورت با تأدیبات‌الرجال تفاوتی حائز اهمیت دارد.

۳.۵. جملات پرسشی

از ویژگی‌های بارز پیکره پژوهش استفاده فراوان نویسندگان از جملات پرسشی است. این ویژگی در کلام بی‌بی‌خانم به‌گونه‌ای است که می‌تواند به‌مثابه وجهی متمایزبخش عمل کند. در واقع، بی‌بی‌خانم گاه در کلام خود چندین عبارت پرسشی را بدون فاصله می‌آورد که به‌خوبی نشان‌دهنده کنشگری فعال او و ایفای نقش در مقام یک خطیب است.^۱

- عقل دوراندیشی داری که کارهای عمده از پیش بری؟ یا قوت و زوری در خود دیده‌ای که با خصمان برابری کنی؟ و یا آن‌قدر کفایت داری که از کسب بازوی خود کفیل خرج شخصی شوی؟ و یا آنکه یک اربعین بی‌مانع قاعده زنان به درگاه حق جل و علا عبادتی نمایی؟ (استرآبادی، ۱۹۹۳، ص. ۴۹).
- قانون شرع مگر پیچیده؟ و از کون تمدن برچیده؟ انسانیت تمام؟ تربیت بالمره در انعدام؟ که چه؟ (استرآبادی،

۱. استفاده فراوان از پرسش در کلام ویژگی سبک خطابه است.

۱۹۹۳، ص. ۵۹).

این در حالی است که چنین نحو مکرری^۱ به این شدت و فشرده‌گی در تأدیبات الرجال (مجهول المؤلف) مشاهده نمی‌شود:

• تو بدین نحو عبادت معبود خود می‌کنی که زن بیچاره به تو مرد بکند؟ آن را فرا گرفتی که زن باید اطاعت شوهر را بکند عبادت خدایت را فراموش کردی؟ بد کردی و رد کردی و بسیار غلط کردی (تأدیبات الرجال، ۱۳۹۶، ص. ۶۳).

• این قول مرا دروغ دانی یا انکاری در آن توانی؟ تیغ لاف را در غلاف کن و مگوی زن‌ها نصف انسان عقل دارند، تو که انسان نیستی باز به خدا از مردان حیا دارم و آلا از تو نمی‌ترسم خواهی گفت مرد کیست؟ جز من مرد نیست. ای ناچیز خودت را داخل مردان بدان، می‌دانی مرد کیست؟ اگر قدرش از سپهر جویم رواست، گفت این به‌جز کوتاه‌نظری نیست! گفتم اگر ذاتش عقل نخستین گویم نهی است؛ گفت این همه بی‌خردی چیست؟ گفتم سایه خداهش خوانم؛ گفت تا سایه چه باشد؟ گفتم از خدا جداش دانم ... (تأدیبات الرجال، ۱۳۹۶، ص. ۷۵).

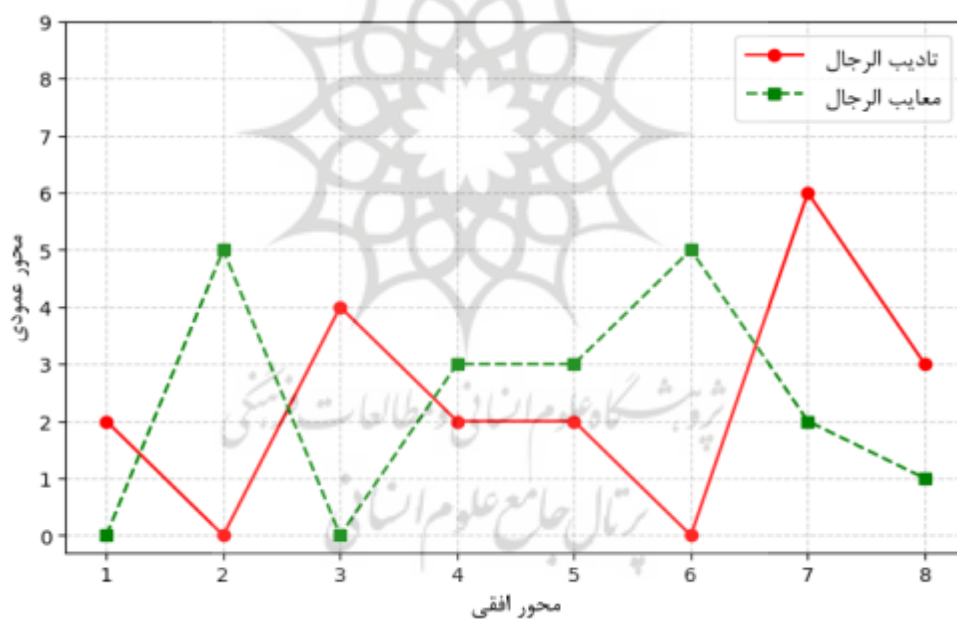
نکته دیگری که از شواهد گفته شده استنباط می‌شود این است که سؤالات بی‌بی‌خانم بیشتر جنبه تأکید و استفهام دارند در حالی که در تأدیبات الرجال (مجهول المؤلف) اغلب پاسخ سؤالات نیز گفته می‌شود.

بر مبنای آنچه گذشت، به شیوه‌ای موشکافانه در تأدیبات الرجال (مجهول المؤلف)، جملات پرسشی عمدتاً به‌منظور ایجاد تفکر و هدایت مخاطب به‌سوی اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی طرح شده‌اند. لذا، مهم‌ترین ویژگی‌های این جملات پرسشی عبارت است از: ۱. پرسش‌ها در یک توالی منطقی و گام‌به‌گام ظاهر می‌شوند. ۲. پرسش‌ها به‌طور عمده بر روی اصلاح رفتار فردی و اجتماعی تمرکز دارند. ۳. جریان سؤالات به‌طور تدریجی از مسائل عمومی به موارد خاص‌تر حرکت می‌کند. ۴. سؤالات برای تحریک تفکر و اصلاح شخصی در نظر گرفته شده‌اند. در مقابل جملات پرسشی در معایب الرجال (مؤلف معلوم) به‌طور عمد با هدف نقد رفتارهای ناپسند فردی - اجتماعی و معایب موجود در جامعه طرح شده‌اند. براین اساس، ویژگی‌های مهم جملات پرسشی در معایب الرجال (مؤلف معلوم) عبارتند از: ۱. پرسش‌ها بیشتر به‌طور پراکنده و در نقاط بحرانی طرح می‌شوند. ۲. پرسش‌ها به‌طور عمد

۱. این نام‌گذاری را پورمظفری (۱۳۹۲) برای اشاره به این خصیصه در سبک گفتارنوشت‌های عرفانی به‌کار برده است.

انتقادی هستند. ۳. جریان سؤالات بیشتر بر بررسی معایب و نواقص فردی و اجتماعی متمرکز است. ۴. پرسش‌ها به صورت پراکنده و غیرخطی در سراسر متن پخش شده‌اند.

بنابراین، جملات پرسشی تأییدالرجال (مجهول‌المؤلف) در یک توالی خطی، منطقی و منظم جریان می‌یابد که در پی آن به تدریج از مفاهیم عمومی به موضوعات خاص تر سوق می‌یابند. این نظم و ترتیب مستقیماً مخاطب را یاری می‌دهد تا پیوسته و گام‌به‌گام رفتار خود را اصلاح نماید؛ اما در معایب‌الرجال (مؤلف معلوم) پرسش‌ها به‌طور پراکنده و در نقاط بحرانی مطرح می‌شوند که بیشتر بر نقد و تحلیل معایب فردی و اجتماعی ناظر است. لذا، جریان پرسش‌ها به شکلی غیرخطی و با هدف ایجاد تفکر انتقادی و بازنگری در رفتارهای ناپسند جریان دارد. برای درک بهتر این موضوع در زیر جریان پرسش‌ها و چگونگی رخداد آن‌ها را بر روی نمودار مشاهده می‌کنیم که در آن در محور افقی پیکره پژوهش از نظر محتوا به هشت قسمت تقسیم شده است و در محور عمودی نیز فراوانی سؤالات قرار دارد که در نتیجه آن همبستگی معناداری مشاهده نشد.

شکل (۸) نمودار جریان جملات پرسشی پیکره پژوهش

۶. یکسانی گفتمان، گسستگی جهان متنی

هرچند رساله‌های تأییدالرجال (مجهول‌المؤلف) و معایب‌الرجال (مؤلف معلوم) به شکل ایجابی ذیل ژانر

تأدیبات‌نامه‌های زنان و مردان و گفتمان واحد زن‌سالار قرار گرفته‌اند (پورمظفری و همکاران، ۱۴۰۱، صص. ۱۳۲-۱۳۸) و محصول یک فضای فکری، فرهنگی و اجتماعی هستند و بر این مبنا در هم‌سویی با هم هدفی مشترک دارند که آن ارتقای سطح اخلاق و رفتارهای انسانی در جامعه است؛ اما از استخراج معنی در کلام و با تأمل در تمام موارد مطرح شده در این پژوهش که به شکل تمایزبخش در تیپ شخصیتی، تحلیل احساسات، جریان لحن، فضای واژگان تک‌بسامد و گسست‌های نحوی موجود در کلام نویسندگان دیده شد؛ شاهد دلالت‌هایی روشن از تفاوت رویکرد رساله‌ها ذیل گفتمانی واحد هستیم. این تفاوت‌ها مسئله‌ای اتفاقی نیستند به عبارتی، اگرچه در محور طولی هر دو متن محصول یک ژانر و گفتمان واحد هستند ولی در محور عرضی دو جهان متنی متفاوت را نمایندگی می‌کنند.

مجموع تفاوت‌ها مشخص شده در نهایت تصویری کلان از تمایزات گفتمانی را ترسیم می‌کند. چنان‌که از نظر بافت زبانی تأدیبات‌الرجال (مجهول‌المؤلف) برای تأمل و آموزش روشی استدلالی در پیش گرفته است؛ درحالی‌که معایب‌الرجال (مؤلف معلوم) زبانی صریح، مستقیم و انتقادی دارد. اگرچه زمینه مشترک هر دو متن مسائل اخلاقی، اجتماعی و رفتارهای انسانی است، اما تأدیبات‌الرجال (مجهول‌المؤلف) با تمرکز بر فضیلت‌ها به ارائه راهکارهایی برای تقویت اخلاقیات می‌پردازد؛ درحالی‌که معایب‌الرجال (مؤلف معلوم) با تأکید بر جنبه‌های منفی به نقد رفتارهای ناپسند پرداخته است و مخاطبان را به دوری از این رفتارها دعوت می‌کند؛ بنابراین، هر دو متن مکمل یکدیگرند اما با تفاوت در روش‌ها یکی از زاویه آموزش و دیگری از زاویه نقد. بدین ترتیب، تأدیبات‌الرجال (مجهول‌المؤلف) و معایب‌الرجال (مؤلف معلوم) با وجود تفاوت در لحن و روش، نمایانگر یک حرکت واحد برای بهبود جامعه هستند. این دو اثر، یکی با تأکید بر فضیلت‌ها و دیگری با برجسته کردن معایب، ترکیبی متوازن از اصلاحات اخلاقی و اجتماعی را ارائه می‌دهند.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تعیین هویت نویسنده مجهول رساله تأدیبات‌الرجال و بررسی فرضیه نگارش آن توسط بی‌بی‌خانم استرآبادی، نویسنده معایب‌الرجال انجام شد. با استفاده از روش سبک‌سنجی رایانه‌ای و تحلیل لایه‌های واژگانی، نحوی و کشف و استخراج گفتمان‌های مرکزی، به بررسی دقیق این رساله‌ها پرداختیم.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد با وجود شباهت‌هایی در گفتمان کلی و برخی هنجارهای سبکی، تفاوت‌هایی چشم‌گیر در تیپ شخصیتی، احساسات، لحن و سبک نوشتاری نویسندگان رساله‌ها وجود دارد. نویسنده

تأدیبالرجال (مجهول المؤلف) شخصیتی درون‌گرا، همدل و اصلاح‌گر دارد و با لحنی آرام و متواضعانه، به دنبال اصلاح رفتارهای فردی است. در مقابل، بی‌بی‌خانم استرآبادی، نویسنده معایبالرجال، شخصیتی برون‌گرا، منتقد و کنشگر دارد و با لحنی تند و اعتراضی، به دنبال اصلاحات اجتماعی است. همچنین لحن رساله‌ها از جهت میزان شباهت به دست آمده مبتنی بر زمان، مکان و نوع آن حدود ۳۸ درصد است. کاربرد لحن در پیکره پژوهش در همسویی با تیپ شخصیتی و احساسات نویسندگان است.

تحلیل واژگان تک‌بسامد، باهم‌آیی واژگان، الگوهای جمع‌بستن به‌ویژه ضمائر و کاربرد جملات پرسشی نیز تفاوت‌های قابل‌توجهی را در سبک نوشتاری این دو نویسنده نشان داد. این تفاوت‌ها، گویای دو رویکرد متفاوت در مواجهه با مسائل اجتماعی و فرهنگی است. درنهایت، با توجه به شواهد و یافته‌های پژوهش، فرضیه یکسان بودن نویسندگان تأدیبالرجال (مجهول المؤلف) و معایبالرجال (مؤلف معلوم) رد می‌شود. این دو رساله، با وجود قرار گرفتن در یک گفتمان واحد زن‌سالار، نمایانگر دو جهان متنی متفاوت و دو رویکرد مجزا در اصلاح جامعه هستند. تأدیبالرجال (مجهول المؤلف) با تمرکز بر اصلاح فردی و معایبالرجال (مؤلف معلوم) با تأکید بر اصلاح اجتماعی، هر دو در پی ارتقای سطح اخلاق و رفتارهای انسانی در جامعه هستند، اما با روش‌ها و رویکردهای متفاوت.

اینکه آیا ممکن است بی‌بی‌خانم استرآبادی دو تحریر از رساله داشته است و دومی را با لحنی تندتر در زمانی بعدتر نوشته باشد بعید است؛ زیرا براساس یافته‌های مقاله نویسندگان دو رساله از جهت تیپ شخصیتی، احساسات، لحن و مختصات سبکی در لایه نحوی و جهان متنی با هم تفاوت‌های چشم‌گیر دارند. همچنین اینکه ممکن است کسی از روی رساله بی‌بی‌خانم تحریر دیگری فراهم کرده باشد نیز دور از ذهن نویسندگان مقاله است، زیرا خود بی‌بی‌خانم به نظر می‌رسد در بخش دوم رساله خویش در بحث از مجلس شراب، قمار، چرس و بنگ... و اوضاع عبائره و الواط به‌وضوح رساله مرد و آداب مردی امیراصلان را در نظر داشته است. ازاین‌رو، اگر هم قرار باشد کسی از روی دیگری دست به تحریر تازه‌ای زده باشد این خانم استرآبادی است که حداقل در بخش دوم رساله مرد و آداب مردی را موردنظر داشته، به همین ترتیب بی‌راه نیست که در بخش نخست نیز به استقبال تأدیبالرجال [مجهول المؤلف] رفته باشد.

این پژوهش نشان داد که استفاده از روش‌های سبک‌سنجی رایانه‌ای و تحلیل لایه‌های مختلف زبانی، می‌تواند به درک عمیق‌تر آثار ادبی و تعیین هویت نویسندگان کمک کند. همچنین، این پژوهش اهمیت توجه به تفاوت‌های ظریف

در سبک نوشتاری و رویکردهای نویسندگان را در تحلیل آثار ادبی نشان می‌دهد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کتابنامه

- استرآبادی، ب. ب. خ. (۱۳۷۱). معایب الرجال. به تصحیح و توضیح افسانه نجم‌آبادی. انتشارات میدلند.
- استرآبادی، ب. ب. خ. (۱۹۹۳). معایب الرجال. ویرایش افسانه نجم‌آبادی. نشر باران.
- امیراصلان. (۱۳۹۶). آداب مردی. به اهتمام علی باغدار دلگشا. در: آداب مردی و تربیت نسوان. نشر شیرازه.
- ارض‌پیما، ا. ح. (۱۳۹۸). روش ترکیبی بر پایه وزن‌دهی و الگوریتم رتبه‌بندی متون برای تشخیص نویسنده متن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کامپیوتر گرایش: نرم‌افزار. دانشگاه آزاد اسلامی.
- پورمظفری، د.، و عشیری، ع.، و احمدی‌نسب، ف. (۱۴۰۱). معرفی ژانر تأدیبات‌نامه‌های زنان و مردان. جستارهای نوین ادبی. ش ۲۱۸. صص ۱۱۳-۱۴۷.
- پورمظفری، د. (۱۳۹۲). مطالعه سبک‌شناختی گفتارنوشت‌های نثر عرفانی (از قرن چهارم تا پایان قرن هفتم). رساله دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه فردوسی مشهد.
- تأدیبات‌الرجال (پاسخ به تأدیبات‌النسوان زن‌ستیز). (۱۳۹۶). به کوشش شقایق فتحعلی‌زاده و رقیه آقابالا‌زاده. ندای تاریخ.
- تاج‌السلطنه. (۱۳۷۱). خاطرات تاج‌السلطنه. به کوشش منصوره اتحادیه (نظام مافی). نشر تاریخ ایران.
- ساسانی، ف. (۱۴۰۳). معنانشناسی خرد. لوگوس.
- سلطان‌زاده، ف. (۱۴۰۲). تشخیص خودکار هویت نویسنده متن در زبان فارسی با استفاده از ویژگی‌های زبانی. رساله دکتری رشته زبان‌شناسی همگانی. دانشگاه علامه طباطبائی.
- رادمن، ج. (۱۳۹۹). مؤلف‌یابی: روش آماری و رایانه‌ای. ترجمه داوود پورمظفری. در پرنیان صبح مهرنامه استاد دکتر نصرالله امامی. به خواستاری و اشراف محمود فتوحی، داوود پورمظفری و قدرت‌الله ضرونی. نشر خاموش.
- فتحعلی‌زاده، ش.، و آقابالا‌زاده، ر. (۱۳۹۶). تأدیبات‌الرجال (پاسخ به تأدیبات‌النسوان زن‌ستیز). ندای تاریخ.
- فتوحی، م. (۱۳۹۲). سبک‌شناسی نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها. سخن.
- فراستخواه، م. (۱۴۰۰). استادان استادان چه کردند؟ تاریخ دارالمعلمین و دانشسرای عالی. نشر نی.
- فرهمندپور، ز. (۱۳۹۰). طراحی و پیاده‌سازی یک سیستم هوشمند تشخیص هویت بر اساس سبک نوشتاری فارس. پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته مهندسی کامپیوتر گرایش هوش مصنوعی. دانشگاه بوعلی‌سینا.
- قرهی قهی، ح. (۱۴۰۰). شناسایی مؤلف در شعر فارسی با استفاده از شبکه‌های عصبی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مهندسی فناوری اطلاعات - تجارت الکترونیک. دانشگاه شیخ بهایی.
- کرافورد، و. ج.، و چمای، ا. (۱۳۹۹). زبان‌شناسی پیکره‌ای: روش‌ها و کاربردها. ترجمه مهرداد واشقانی فراهانی و حسین وحیددستجردی. لوگوس.

گلشانی، ر. (۱۳۹۵). شناسایی هویت نویسنده براساس زبان فردی: پژوهشی پیکره‌ای در زبان فارس. طرح پژوهشی. پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران.

میرزایی، آ. (۱۴۰۰). فرهنگ توصیفی زبان‌شناسی پیکره‌ای. نشر علمی.

نظری، ی. (۱۳۹۷). سازوکارهای سبک‌شناسی آماری در سبک‌سنجی نقد کتاب فی النص الأدبی؛ دراسة أسلوبية إحصائية. پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. سال هجدهم. ش چهارم. صص ۲۹۱-۳۰۷.

هلیدی، م.، و حسن، ر. (۱۳۹۵). زبان، بافت و متن: جنبه‌هایی از زبان در چشم‌اندازی اجتماعی - نشانه‌شناختی. مترجمان دکتر مجتبی منشی‌زاده و دکتر طاهره ایشانی. نشر علمی.

یاحقی، م. ج.، و ایزاتلو، ع. (۱۳۸۵). سبک‌سنجی نقد و بررسی شیوه آماری کیوسام در انتساب یک اثر. مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی. س ۱۴. شماره ۵۲ و ۵۳. صص ۱۵۱-۱۹۰.

Hockey, S. (2000). *Electronic Texts in the Humanities*. Oxford University Press.

Hollingsworth, C. D. (2012). *Syntactic Stylometry: Using Sentence Structure for Authorship*

Attribution. A Thesis Submitted to the Graduate Faculty of The University of Georgia in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Science. Athens, Georgia.

Juola, P. (2006). *Authorship Attribution*. The essence of knowledge. Boston – Delft.

Mosayyebi Jouybari, D. (2017). 'Stylometric Authorship Attribution of William Shakespeare's Timon of Athens, Henry VI, and Pericles Prince of Tyre'. A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the degree of Master of Arts in English Literature. University of Guilan Faculty of Literature and Humanities Department of English.

McMenamin, G. R. (2002). *Forensic linguistics: advances in forensic stylistics*. CRC PRESS.

Salgaro, M. (2023). *Stylistics, Stylometry and Sentiment Analysis in German Studies*. V&R unipress.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی